

САДРЖАЈ

1. ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ НАСТАНКА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ.....	2
2. НАСТАНАК РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ.....	3
3. СТАТУТИ СРПСКЕ НАРОДНЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ.....	3
Име и циљ.....	3
Средства.....	4
Чланови.....	4
Седиште, главни одбор.....	4
Делокруг главног одбора.....	4
Месни одбори.....	5
Месни скупови.....	6
Годишњи главни скуп.....	6
Друштвена каса.....	7
Главни одбор.....	7
4. НАЦРТ УСТАВА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ.....	8
5. ТИМОЧКА БУНА.....	11
6. ПРОГРАМ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ ЗА ПРОМЕНУ УСТАВА (1886. ГОДИНА).....	14
7. УСТАВ ИЗ 1888. ГОДИНЕ.....	15
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА.....	21
ЛИТЕРАТУРА.....	24

1. ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ НАСТАНКА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

Политички живот Србије 19.века обележиле су три политичке странке: Либерална, Напредна и Радикална странка.

Србија је после Берлинског конгреса изгледала другачије географски, социјално и у политичком смислу.

Кнез Милан се у погледу спољне политике уздао у Аустро-Угарску што је и довело до политичког раскида са Јованом Ристићем, вођом либерала, који је тежио политичком балансу између великих сила и који се због тога противио политичком удаљавању од Русије.

У новембру 1880.године формирана је влада од младоконзервативаца, окупљених око листа „Видело” - коју је предводио Милан Пироћанац.

Циљ овакве владе је био елиминисање либерала из скупштине путем избора, као и то да оваква влада буде ослонац кнезу за договор са Аустро-Угарском.

Удружени са радикалима-младоконзервативци односе победу на изборима.

Влада остаје у рукама младоконзервативаца, док су радикали нису учествовали у влади већ су послужили као оруђе за остварење изборне победе.

Зато су јануара 1881.године радикали као Народна радикална странка покренули сопствено гласило „Самоуправу” и основали посебан посланички клуб у Скупштини.¹

¹ Љубомирка Кркљуш, Правна историја српског народа, Београд, 2009.

2. НАСТАНАК РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

Седамдесетих година 19.века у политичком животу Србије значајно место припада радикалној социјалистичкој струји на челу са Светозаром Марковићем.

Социјалисти тог доба тежили су преображају српског народа и народном благостању које је по њиховом мишљењу могуће остварити у виду самоуправе тј. заменом бирократског система-самоуправним. Социјалисти су око себе окупљали студенте, ђаке, занатлије, ситне занатлије и сиромашне занатлије.

Тадашње деловање социјалиста утицаће и на настанак социјалдемократске странке, док ће други део окупљен око Светозара Марковића касније оформити Радикалну странку. Оснивачи Радикалне странке били су сарадници и истомишљеници Светозара Марковића: Никола Пашић, Пера Тодоровић, Петар Велимировић и Лазар Пачу.

Народна радикална странка организована је као политичка странка 8.јануара 1881.године.

Свој програм је објавила у првом броју „Самоуправе“.

Основ програма Народне радикалне странке је остваривање потпуне народне самоуправе и апсолутних политичких слобода.

На челу странке су били су интелектуалци - Никола Пашић, Пера Тодоровић, генерал Сава Грујић и народни трибуни - Адам Богосављевић, Ранко Тајсић, Димитрије Катић и народни прваци и трговци из унутрашњости Аца Станојевић, Коста Таушановић и Љуба Дидић.

Све до 1883.године, Радикална странка је била антибуржоаска, окренута маси народа, понајвише сељацима.²

3. СТАТУТИ СРПСКЕ НАРОДНЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

Име и циљ

Српски радикали су организовани као самостална друштвено-политичка странка под именом Народна радикална странка. Њихов програм је објављен у првом броју „Самоуправе“.

Циљ странке је да шири своја начела и помаже материјани, умни и морални напредак српског народа.

² Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини 19.века
Љубомирка Кркљуш, Правна историја српског народа, Београд, 2009.

Средства

Да би остварила свој циљ странка ће користити законита, морална и културна средства и развиће свој рад у народној скупштини, служиће се издавањем листова, оснивањем библиотека, помагаће организовање произвођачких задруга и сл.

Чланови

Члан странке може бити сваки српски грађанин и грађанка, који усвоје програм и раде на његовом остварењу.

Чланови се уписују код свог месног одбора и том приликом дају неки добровољни прилог као улог, а касније дају месечне улоге, који не смеју бити мањи од динара.

Плаћена признаница је у ствари карта чланства. Чим карти истекне рок престаје чланство.

Чланови су једнаки у дужностима и правима.

Сваки члан је дужан да ради на придобијању нових чланова.

Сваки члан је морално одговоран за своја дела.

Чланови који би радили против интереса странке или штете угледу странке биће искључени из странке.

Седиште, главни одбор

На главном годишњем скупу странке бира се једно место, које ће бити седиште странке. Ту се налази главна друштвена каса, библиотека и архива.

Ту ће се издавати и главни орган странке.

Овим установама руководи један главни одбор од 10 чланова и 6 заменика. Сви они морају становати у месту које је означено као седиште. Главни одбор бира председника из своје средине, као и остале чланове.

У састав главног одбора улазе као равноправни чланови сви председници месних одбора, кад се десе у седишном месту, или уместо председника по један опуномоћени изасланик од сваког месног одбора.

У свим битним стварима главни одбор је дужан да саслуша мишљење месних одбора.

Делокруг главног одбора

Главни одбор извршује закључке главног скупа, спрема за главни скуп годишњи извештај о целокупном раду и стању странке, рукује друштвеном касом, библиотеком, читаоницом

и архивом, одлучује о томе који ће се часописи штампати о трошку странке, води рачуна да месни одбори тачно воде своје партијске дужности, расправља партијске спорове месних одбора, разрешава месне одборе који би и после позива и опомене од стране главног одбора радили противно начелима и интересима странке и привремено, до првог месног одбора поставља други одбор, на преставку месног одбора проглашава за искључене оне чланове који би својим радом штетили интересу странке. Главни одбор, у споразуму или по одлуци већине месних одбора, до главног скупа странке може уклонити са дужности поједине своје чланове.

У споразуму са месним одборима, главни одбор истиче кандидате странке при изборима за народну скупштину.

Главни одбор се скупља једанпут сваког месеца у редовну седницу, а по потреби на позив председника или три члана, може се скупити и ванредно - где већа о актуелним питањима, а свака три месеца сачињава општи преглед целокупног стања странке и ревизију главне касе, библиотеке и остале имовине.

Пуноважни су закључци оног главног одбора где је присутна проста већина чланова.

У случају да је у главном одбору мање од 6 чланова, председник позива потребан број заменика по реду избора. Сва решења главног одбора доносе се простом већином гласова, осим када се ради о искључивању појединих чланова из странке и при разрешавању месних одбора када се тражи да се две трећине изјасни „за“. Уколико је једнак број гласова решава она страна на којој је председник.

Главни одбор за своја дела одговара главном скупу.

Месни одбори

Месни одбори састоје из председника и 4-8 чланова по потреби и величини места.

Месни одбори сами бирају своје чланове.

Месни одбори врше закључке главног одбора и меснога скупа, уписују чланове странке, рукују месном касом, библиотеком, мотре да сви чланови тачно врше своје партијске дужности, служе као дописни органи главном одбору.

Месни одбори се састају сваког месеца у редовну седницу - на позив председника или два члана могу се скупити и ванредно - где решавају о свим текућим својим пословима, а свака три месеца врше ревизију целе друштвене имовине којом рукују, праве биланс о томе и свему томе шаљу извештај главном одбору.

Пуноважне су седнице месних одбора, на којима је присутно више од половине чланова.

Своја решења месни одбори доносе простом већином гласова.

Ако се гласови равноправно поделе решава она страна на којој је председник.

Месни одбори полажу рачуне пред месним скупом, а директно су одговорни главном одбору.

Месни скупови

Сви чланови месног одбора се састају у тачно одређене дане два пут годишње у месту где је одбор.

Месни скуп се може састати и ванредно када то реши месни одбор или на захтев половине чланова уписане код тог месног одбора.

Месни скуп прегледа целокупну радњу месног одбора, па или му издаје разрешницу, или ако наиђе на неправилности или злоупотребе, одређује мере које ће предузети против њега.

Месни скуп одређује полугодишњи буџет, израђује формалне предлоге за главни скуп странке и решава сва важна питања која су на дневном реду.

Месни скупови сами одређују свој пословни ред и бирају своје часнике, а своја решења доносе простом већином присутних чланова.

Годишњи главни скуп

Састав годишњег главног скупа је следећи:

а) Месни скупови бирају између свих уписаних чланова код дотичног месног одбора по једног изасланика, ако је број уписаних чланова испод 50, а двојицу на број од 50-100, а после по једног на сваку стотину више.

б) Главни одбор шаље пет својих чланова, а сваки месни одбор по једног свог одборника.

Сви изасланици имају једнака права.

Главни скуп је врховни представник странке, он решава о изменама и допунама у програму странке - иницијативу имају: месни скупови, главни одбор и месни одбори преко својих изасланика; пред главни скуп се мора изнети на решавање сваки предмет на коме је било потписано 50 чланова странке - расправља сва главна начелна питања, утврђује годишњи буџет главне касе; прегледа рад главног одбора, или му да разрешницу или ако наиђе даје радио неправилно, казни га по величини погрешке - изјавом незадовољства, искључењем из странке или подиже парницу против њега код земаљских судова.

Главни скуп се састаје редовно сваке године у месту које је означио пређашни главни скуп, а по потреби се може састати и ванредно када то захтева главни одбор или половина месних одбора, или једна трећина свих чланова странке.

Скуп сам одређује свој пословни ред и бира своје часнике, одређује где ће се одржати идући главни скуп, као и дневни ред.

Пуноважно главни скуп може решавати простом већином гласова. При равној расподели гласова решава она страна на којој је председник.

Друштвена каса

Друштвена средства се могу употребити само на опште друштвене циљеве.

Главном касом руководи главни одбор, према буџету одобреном на главном скупу странке, а месни касама рукују месни одбори, према буџету одобреном на месним скуповима.

Сваки члан плаћа своје редовне улоге у касу оног месног одбора где је уписан за члана.

Једна трећина од редовних улога код месних одбора остаје месним одборима за њихове месне потребе, а две трећине дужни су месни одбори свака три месеца слати у главну друштвену касу.

Ванредни новчани прилози, поклони и добици од приређених беседа и сл., половина прихода остаје месном одбору да је договору са главним одбором употреби у неки хуманитарни месни или општи циљ, а друга половина шаље се одмах у главну касу.

Нико не може у име странке прикупљати било какве прилоге, без посебног овлашћења главног одбора.

У случају потребе главни одбор дужан је помоћи новчано појединим месним одборима, као и они главном.

Главни одбор

Никола Пашић, Светомир Николајевић, проф. Гига Гершић, проф. Паја К. Мијаиловић, Коста Таушановић, Пера Тодоровић, професор Андри Николић, Стеван Стевановић - трговац, Мијаило Ђикадија - трговац, Светозар Милосављевић - професор београдске гимназије.³

³ В.Крестић, Р.Љушић, Програми и статути српских политичких странака до 1918.године, Књижевне новине, Београд, 1991.

4. НАЦРТ УСТАВА РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ

Нацрт устава Радикалне странке је настао 1883.године.

Нацрт представљао је програм опозиционе странке која се по питању државног уређења сукобљава са краљем и владом.

Овај нацрт је био партијска тајна, али грешком једног члана странке доспео у руке напредњака. Напредњаци су хтели да га употребе против радикала и објавили су га у свом листу „Видело“.

Његове основне карактеристике су следеће:

1. скупштина је имала пуну законодавну власт,
2. предвиђено је постојање и велике и обичне скупштине, а обе су биле састављене од народних посланика,
3. посланици су се бирали непосредно на три године, а предвиђена је и могућност опозива посланика ако му бирачи не укажу поверење.
4. велика народна скупштина је сазивана по потреби и редовно сваке седме године,
5. било је предвиђено опште право гласа,
6. укинут је апсолутни вето господара - један закон важи ако два пута узастопно изгласа народна скупштина, иако га владар није прогласио,
7. постоји народна војска која одговара само Народној скупштини и која се заклиње на устав а не владару,
8. предвиђена је пуна општинска аутономија.⁴

I ДЕО

Суштина уставног програма се огледа у егзактном дефинисању суштине појединих уставних категорија на којима се креира један државни систем. Једна од основних категорија у сваком уставном систему је и питање суверенитета народа. Суверенитет народа дефинише се као његово природно право да успоставља власт, коју ће у његово име вршити изабрани народни представници. Народни представници добијају мандат од народа на изборима и тај исти народ их опозива или потврђује поновни мандат. Оно што је дискутабилно и што одступа од природног права је *a priori* одређивање династије Обреновића као искључивог носиоца „продуженог“ суверенитета, односно продужене руке народа.

II ДЕО

Следећи битни корак у сваком уставном систему је дефинисање права и обавеза грађанина једне државе. Нацртом устава Радикалне странке (1883.) предвиђено је да сви

⁴ Ж.Бартуловић, Н.Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш, 2012.

српски грађани имају једнака права на вршење јавних права у општини, срезу или држави. Сваком српском грађанину Уставом је гарантована лична слобода и наравно све тековине демократских уставних система као што су:

1. Нико не може да буде притворен без претходног решења које му се предаје у руке пре хапшења;
2. Свако решење о притвору иследна власт мора предати надлежном суду у року од 24 часа од часа притвора. Суд ће у року од 24 часа донети решење о даљем поступању са оптуженим. Ако оптужени не добије то решење у предвиђеном року (24 часа), сматра се ослобођеним од притвора;
3. Загарантована је слобода окупљања и говора;
4. Државни службеници могу бити тужени од стране грађана за случај неправилног поступања;
5. Улога војске је дефинисана Уставом и она може бити ангажована само на основу решења народне скупштине, а може се ангажовати и без решења у случају непосредне и изненадне опасности по државу;
6. Злоупотреба војске од стране старешина сматра се велеиздајом и кажњава се смрћу;
7. Сви српски пунолетни грађани имају право гласа, осим припадника стајаће војске;
8. Загарантована слобода збора и договора, слобода штампе, лична слобода и неповредивост стана може ограничити Велика Народна Скупштина у случају ратног стања.

III ДЕО

Следеће поглављњ у нацрту устава Радикалне странке је дефинисање улоге и положаја Народне скупштине која се огледа у:

1. Народну скупштину чине посланици које је изабрао народ;
2. Народна скупштина је велика и мала;
3. Посланици се бирају непосредним изборима;
4. Сваки пунолетни грађанин, осим припадника војске и полиције, може бити изабран за посланика у Народној скупштини;
5. Мандат посланика скупштине траје три године, осим у случају када посланик изгуби поверење свог изборног места; у том случају, он је обавезан да поднесе оставку, а Народна скупштина расписује нови избор за то место;
6. Народна скупштина сама бира свог председника и друге органе и одборе скупштине.

IV ДЕО

Уставним нацртом предвиђено је да:

1. Законодавну власт врши Мала Народна Скупштина и краљ;
2. Ниједан закон из делокруга надлежности Мале Народне Скупштине не може бити нити мењан, укинут и тумачен без њене сагласности;

3. Мала Народна Скупштина одређује висину пореза;
4. Краљ има право да укине и обустави доношење закона које је скупштина претходно усвојила;
5. Скупштина је надлежна за усвајање буџета;
6. Посланици имају посланички имунитет.

V ДЕО

Овим поглављем прецизирани су датуми за редовне сазиве Народне скупштине. Краљ одређује термин за ванредне састанке скупштине. Влада је дужна да сваки законски предлог који шаље скупштини на усвајање стави на увид јавности најмање месец дана пре заседања. Потребни кворум за пуноважно одлучивање је присуство три четвртине посланика.

VI ДЕО

Овај део обрађује улогу Велике Народне Скупштине. Велика скупштина се састаје сваке седме године 1.јануара у престоници. Њен задатак је ревизија устава и одредби политичког система.

VII ДЕО

На челу управе у држави је министарски савет (влада) којим председава министар-председник (премијер). Министарски савет сазива министар-председник и њему може присуствовати краљ ако га позове министарски савет који се налази у неприлици. Ниједан краљевски акт није пуноважан уколико га није потписао и министар. Министар се смењује због повреде устава и закона, о чему одлучује Народна скупштина. Србија се дели на општине и срезове. Срезови и општине су самостални у делокругу своје надлежности. Срезом управља среска скупштина, а општином управља збор пунолетних грађана.⁵

Овакав нацрт је један од разлога за обрачунавање краља са радикализмом.

Тимочка буна је представљала пораз радикала и победу краља.

Краљ је после пораза у рату против Бугарске доведен у позицију склапања договора са радикалима са једне стране, а са друге стране радикали су морали да ублаже свој уставни програм.

⁵ Н.Ранђеловић, М.Тодоровић-Крстић, Одабрани извори из државноправне историје југословенских народа, Београд, 2009.

Мирослав Ђорђевић, Уставни развитак Србије у 19.веку, Лесковац, 1970.

5. ТИМОЧКА БУНА

Напредњачка влада је за време боравка краља Милана у иностранству расписала изборе, који су одржани 7. септембра 1883. године. Народ је у великом броју изашао на изборе. Колико је која странка добила посланика није се могло одмах тачно утврдити. Оно што је било очигледно је победа радикала, а пораз напредњака на изборима.

У почетку су напредњаци мислили да ће успети да формирају слабу већину уз помоћ владиних посланика, међутим на крају им је недостајало десетак гласова. Напредњачка влада је онда дала оставку.

Сама победа радикала се објашњавала двојако. Говорило се да су радикали победили захваљујући руским рубљама, наводно су им словенофили дали велику суму да би оборили аустрофилску напредњачку владу. Да ли је то истина не зна се. Познат је податак да је аустроугарски амбасадор у Петрограду, по налогу своје владе, протествовао код руског министра иностраних дела због мешања Русије у српске изборе.

Осим руских рубаља, узрок победе радикала је и њихова добра организација.

Краљ Милан је тог лета посетио аустријског и немачког цара. Аустријски цар га је љубазно дочекао и начинио сопствеником једног пука. Немачки цар га је заједно са шпанским краљем позвао на јесење маневре код Хомбурга. Те почасти на њега су оставиле велики утицај. Краљ је победу радикала на изборима у том тренутку доживео као простаклук гејачког српског народа, који не уме да цени краља кога цене на страним дворовима.

Радикална скупштина дочекала краља на савској станици, али их он није удостојио ни погледа.

Радикална скупштина била је конституисана и приликом избора за председништво, радикални кандидат је освојио 89 гласова, за њега су гласали и либерали, а напредњачки је освојио 51 глас.

По краљевом повратку, Пироћанчева влада је дала оставку. Оставка је дата јер су се бирачи изјаснили против промене програма устава са којим се влада идентификала.

Оставка је поднета 20. септембра, а 21. септембра је образовано чиновничко министарство под председништвом Николе Христића. Он је једним указом отворио, а другим затворио скупштину.

Радикали су мислили да краљ намерава да укине Устав. Зато су се радикали договорили шта да се ради у случају укидања Устава. Сматрали су да је на краљев државни удар једини одговор - народна буна. Такав став је донет начелно, ништа конкретно у вези тога није речено.

Радикални посланици су решили да ништа не почињу сами, хтели су да виде како ће краљ поступити. Краљ није ништа предузимао.

Финасијско стање у земљи је било лоше - касе су биле празне а земља је била у дуговима.

Под напредњачком владом одлучено је да се војска наоружа новим пушкама.

Министар војни је јула месеца 1883.године наредио да се војсци покупе старе пушке а да им се уместо њих дају нове пушке. Ново оружје се није смело дати сељацима већ се чувало у војним магацинима. Разоружавање народне војске су радикали доживели као спремање државног удара.

У **Самоуправи** је 30.јула изашао чланак који је писао Никола Пашић. Радило се о чланку који је против разоружања народне војске. С једне стране Пашић је саветовао народ да ако мора - преда оружје, а са друге стране, саветовао му је да кућу не оставља без оружја.

Напредњаци су Пашићев чланак крстили као „**Не дајте оружје**“, а слично су га доживели и сами радикали. Сељаци су били против разоружања народне војске.

Један од задатака Христићеве владе је било разоружање народне војске. Радикали су то протумачили као жељу краља Милана да изазове буну. Међутим, вероватније је да је краљ Милан желео да разоружањем спречи да до буне дође.

У источној Србији народ је приликом покушаја разоружавања пружао отпор.

У **Српским новинама** је 21.октобра објављен указ о ванредном стању и преком суду у црноречком округу, што је значило да је у том крају избила буна.

После овог указа Пашић и Пера Тодоровић су разговарали и дошли до закључка да радикални прваци треба да оду у народ и стану на чело буне.

Сваки би ишао у свој изборни округ: Пашић у Зајечар, Таушановић у Алексинац, Милошевић у Пирот, а Тодоровић, који није посланик, ишао би у Рудник.

У **Самоуправи** је 24. октобра одржан састанак радикала које су Пашић и Тодоровић обавестили о својим намерама. Они су подржали њихове намере.

Пашић је 25.октобра прешао на аустријску страну и кренуо даље, а 29.октобра је био у Видину, одакле је хтео да уђе у Источну Србију, али је буна већ била на издисају.

Пера Тодоровић, Коста Таушановић и Раша Милошевић су најпре били у Београду, где су чекали развој догађаја у Црној Реци. Милошевић је чекао развој догађаја у Београду, а Таушановић је пратио ситуацију са стране. Тодоровић је био тек дошао са операције из Беча и није имао снаге да дође до Рудника.

С обзиром да је сазнала за Пашићев прелазак у Земун, влада је у ноћи између 25. и 26.октобра позатварала све чланове главног одбора радикалне странке.

Буна у Источној Србији је почела тако што су поједина села одбила да предају оружје.

Вођа буне у бољевачком срезу био је поп Маринко Ивковић. Његови коњаници су су по срезу дизали народ на оружје, а негде је народ под претњом убиства био увучен у буну.

25.октобра у алексиначком округу је Љубомир Дидић, радикални посланик са наружаним сељацима упао у среску канцеларију у Бањи и затворио среског начелника.

Вођа књажевачког покрета је био је радикални посланик Аца Станојевић, који је био општински писар. Он је дао да се државне касе запечате, а магацине са оружјем обио и дао народу оружје. Управљао је буном по свим правилима државне администрације. На то је влада одговорила указом од 27.октобра којим се у књажевачком округу проглашава ванредно стање.

У Зајечару је било мирно. Део поп Маринкове војске упао у Зајечар 27.октобра али Зајечарци нису хтели да се прикључе буни, па су их артиљерци брзо отерали.

Операције против бунтовника су трајале од 26.октобра до 31 октобра.

31.октобра је неколико хиљада сељака из моравичког округа упало у Алексинац, позатварало чиновнике и поставило један извршни одбор. Међутим војска је 1.новембра ушла у Алексинац и повратила ред. Тај датум је и датум угушења буне.

Преки суд у Зајечару је судио учесницима буне. На смрт је било осуђено 94, а на робију 567, на заточење 5, на затвор 68. Од осуђених на смрт - стрељано је 20, а осталима је смртна казна замењена робијом. Трошкови око угушења буне су стављени на терет општинама и срезовима где је било проглашено ванредно стање.

Никола Пашић, Раша Милошевић и Пера Тодоровић били су осуђени на смрт. Коста Таушановић је осуђен на седам година заточења, а Павле Михајловић на пет година. Остали су ослобођени као невини. Пашић је био у бегству, а на десет година заточења су помиловани Тодоровић и Милошевић.

Преки суд је судио по савести, а не по закону.

Тимочка буна је била борба стајаће војске, иза које је био краљ, и народне војске, иза које су били радикални одбори.

Тимочка буна је била и најјачи сељачки покрет против војничке и бирократске државе.⁶

⁶ Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, Београд, 1990.

6. ПРОГРАМ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ ЗА ПРОМЕНУ УСТАВА (1886. ГОДИНА)

Овај програм је доста старији од поменутог нацрта устава и био је јаван.

Захтеви чланова Радикалне странке су унети у овај програм и они гласе:

1. Треба укинути преке судове, који су постојали у неким деловима Србије, и потребно је да се на основу чл.56 Устава уведе закон о општинама, који је усвојила Народна Скупштина 1882.године ;
2. Садашња Скупштина се распушта, а расписују се избори за нову малу Скупштину;
3. Ова Скупштина би у првој сесији, а у циљу припрема за промену Устава, требала да донесе општинске законе, закон о удружењима и зборовима, о штампи и личној безбедности;
4. Овој Скупштини подноси се извештај о финансијском стању у ком се земља налази;
5. Шест месеци по закључењу ове скупштине сазива се Велика Народна Скупштина за промену Устава.

Главне одредбе за промену устава по радикалима су следеће:

1. Скупштина је једнодомна и састављена је од посланика које изабрао народ. Право бирања имају сви пунолетни српски грађани, који имају грађанска права и плаћају данак;
2. Право законодавне иницијативе имају краљ и Народна Скупштина;
3. Народна скупштина има искључиво буџетско право;
4. Скупштину сазива Краљ сваке године у одређеним данима и по потреби ванредно;
5. Краљ има право да распусти скупштину и онда се расписују нови избори и сазива нова Скупштина у одређеном року;
6. Уставом се уводе одговарајуће мере које треба да спрече пренагљеност у законодавном раду Народне Скупштине;
7. Уставом се јемче политичке и грађанске слободе, као: лична и имовинска безбедност, слобода избора, слобода штампе, слобода удружења и слобода збора и договора;
8. Сваком грађанину суди само редован надлежан суд;
9. Смртна казна за политичке кривице се укида;
10. Уставом је утврђена административна подела земље на општине, срезове који су организовани по начелу самоуправе, али су делом и под контролом државе;
11. Уставом се утврђује обавезна и бесплатна основна настава;
12. Над свим рачунима главну контролу има Народна Скупштина;
13. Војна дужност је обавеза за свакога.⁷

⁷ Н.Ранђеловић, М.Тодоровић-Крстић, Одабрани извори из државноправне историје југословенских народа, Београд, 2009.

7. УСТАВ ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Посао на промени устава започет је прокламацијом краља Милана 14.октобра 1888.године. Краљ Милан је сматрао да га Намеснички устав, донет у доба његовог малолетства не обавезује, зато је и покренуо уставно питање. Такође су и напредњаци и радикали желели промену устава и изнели су пред краља сваки свој нацрт. Краљ није био задовољан ниједним од ова два нацрта.

Формиран је Уставотворни одбор састављен од чланова свих партија, понајвише од најпопуларнијих међу народом радикала.

Председавајући је био краљ Милан.

Напредњаци и либерали су одустали од горњег дома, владиних посланика и посредних избора по срезовима, а радикали су пристали на квалификоване посланике (по два из сваког округа) и изборни ценз од 15 динара.

Спорна питања су на краљево инсистирање решавана консензусом. Већина радикала била је склона компромису око устава, а мањина је била верна изворном програму Радикалне странке. Управо та мањина тзв. старорадикала је скупштинском одбору критиковала одредбе о министарској одговорности, изборном систему, скупштинском кворуму и сл.

Устав је усвојен огромном већином гласова - 498 посланика за, 75 против и 3 уздржана.

Устав је проглашен 22.децембра 1888.године.

Уставна материја се састоји од 15 делова.

По уставу Краљевина Србија је наследна уставна монархија са Народним представништвом.

Грб Краљевине Србије је двоглави орао на црвеном штиту с круном краљевском. Народне боје су црвена, бела и плава.

Државна вера у Србији је источно-православна. Српска црква је аутокефална.

Краљевина Србија је подељена на 15 округа, окрузи су подељени на срезове, а срезови на општине.

Сви Срби су једнаки пред законом.

Лична слобода јемчи се овим Уставом.

Нико не може бити притворен, нити лишен слободе без писменог решења истражног судије.

Нико не може бити суђен, док не буде надлежно саслушан, или законитим начином позван да се брани.

Смртна казна се укида за чисто политичке кривце. Изузетак су случајеви извршења или покушаја атентата на владара или чланове Краљевског Дома, за које је одређена смртна казна у Кривичном законнику.

Стан је неповредив. Власт не може извршити претресање стана српских грађана осим у случајевима када је то предвиђено законом. Пре претреса власт је дужна да лицу чији се стан претреса преда писмено решење истражног судије, на основу којег се предузима претрес. Против овог решења могућа је жалба првостепеном суду. Жалба не задржава право претреса. Претрес се обавља у присуству два српска грађанина.

Својина је неповредна.

Забрањује се свака радња усмерена против источно-православне вере у Србији (прозелитизам).

Настава је слободна, основно школовање је обавезно и бесплатно је у јавним основним школама.

Штампа је слободна. За издавање новина није потребно претходно одобрење власти.

Српски грађани се могу скупљати мирно и без оружја у зборове, управљајући се при том по закону. За зборове у затвореном простору није потребна претходна пријава власти, док је за зборове под ведрим небом потребна претходна пријава власти.

Власт је подељена на законодавну, извршну и судску. Законодавну власт врше краљ и Народно представништво. Извршну власт има краљ и он је врши преко министара, које поставља и разрешава. Судску власт врше судови. Њихова решења и пресуде изричу се и извршују у име краља а на основу закона.

Краљ је поглавар државе. Његова личност је неприкосновена, не може му се ништа у одговорност ставити, нити може бити тужен.

Краљ и Његов Дом морају бити источно-православне вере.

Краљ је заштитник свих признатих вероисповести у Србији. Он потврђује и проглашава законе.

Краљ поставља све државне чиновнике.

Краљ заступа земљу у свим односима са страним државама.

Краљ има право помиловања у кривичним делима. Он може досуђену кривицу преиначити у блажу или сасвим опростити.

У Србији влада Краљ Милан I, из династије Обреновића Четврти. Краљевско достојанство и сва уставна права Краљевска наслеђује после њега Краљевић Александар, као Пети из народне династије Обреновића.

Краљ и Наследник престола пунолетни су кад напуне осамнаест година.

Ако у случају Краљеве смрти наследник Престола није пунолетан, уставну власт Краљевску вршиће Краљеско Намесништво, састављено од три лица.

Намеснике бира Народна Скупштина између шест лица које као потенцијалне намеснике навео Краљ у тестаменту. Ако Краљ није навео намеснике у тестаменту, сазваће се Велика Народна Скупштина која треба да их изабере.

Избор намесника се врши тајним гласањем.

Намесници полажу заклетву пред Скупштином која их је изабрала.

За време малолетства Краљевог не може се учинити никаква промена у Уставу.

Народно Представништво је Народна Скупштина. Народна Скупштина је Обична и Велика.

Избори народних посланика су непосредни. Гласање је тајно и врши се куглицама.

Бирачко право има сваки рођени или прирођени Србин, који је навршио 21 годину и који плаћа држави најмање 15 динара пореза годишње.

Сваки бирач има право да бира само на једном месту и то у оном изборном кругу у којем је као бирач уписан.

Ко нема право бирања не може бити изабран за посланика.

Полицијски чиновници не могу бити бирани за народне посланике.

Уместо горњег дома и владиних посланика уведени су квалификовани посланици. Поред посланика са општим условима у сваком изборном округу се бирају по два посланика за које се траже посебни услови: да су завршили факултет или стручну школу у рангу факултета, у земљи или иностранству. На тај начин задовољен је захтев о учешћу интелигенције у законодавству, за шта су се залагали либерали и напредњаци.

Задржана је институција Велике скупштине, која је два пута већа од обичне. Надлежна је за питања престола, избора краља, намесника, промена устава, смањења и размене дела државне територије.

Скупштина је имала право интерпелације - министри су увек могли бити позвани да полажу рачуна о свом раду.

Министар може бити само Србин по рођењу, или прирођени Србин који је пет година настањен у Србији. Ни један члан Краљевског Дома не може бити министар.

Краљ и Народна Скупштина имају право да оптуже министре: 1) за повреду Устава и уставних права српских грађана, 2) за издају земље и владоца, 3) за примање мита, 4) за оштећење државе из користољубља и за 5) повреду закона у случајевима, које буде одредио нарочити закон о министраској одговорности. Овим правом оптужбе могу се послужити и Краљ и Народна Скупштина за четири године од како је дело учињено.

Државни Савет је састављен од 16 чланова, од којих 8 именује краљ а 8 бира Народна Скупштина тако што краљ предлаже Скупштини листу од 16 кандидата између којих она бира осморицу, које краљ поставља за Саветнике; Народна скупштина са своје стране предлаже листу од 16 кандидата између којих краљ осморицу поставља за саветнике.

Државни саветници се постављају за цео живот. Ако државни саветник постане министар, његово место се у Савету не попуњава, а кад престане да буде министар, он се враћа у Савет на своје место.

Државни саветници у Србији могу бити они српски грађани, који су навршили 35 година и који су завршили факултет и који су провели 10 година у државној служби.

Државни Савет има следеће дужности:

1. на позив Владе израђује законске предлоге и нацрте административних наредби од општег значаја;
2. проучава законске предлоге, које Влада подноси Скупштини, или који су потекли из скупштинске иницијативе, и даје своје мишљење о њима;
3. саставља листу кандидата за упражњена места у Главној Контроли и у Касционом и Апелационом Суду;
4. решава сукобе између административних власти;
5. одобрава изузетно ступање у српско држављанство и сл.

Судови су независни. Судови у Србији су: Првостепени, Апелациони и Касациони Суд.

Суђење у судовима је јавно, осим у случајевима где треба искључити јавност ради реда и морала.

Све судије поставља краљ.

Судуја може бити само онај Србин који је завршио правни факултет у Србији или у иностранству. У првостепеном суду може бити судија само онај који је навршио 25 година, а у вишем суду онај који је навршио 30 година живота. Судије у исто време у једном суду не могу бити лица која су сродници: по крви у правој линији у било ком степену, у побочној до четвртог степена завршно, а по тазбини до другог степена завршно.

За преглед државних рачуна постоји Главна Контрола. Главна Контрола има председника и четири члана.

И председника и чланове бира Народна Скупштина из листе кандидата коју прави Државни Савет.

Чланови Главне Контроле могу бити они српски грађани који су завршили правни факултет и имају 10 година државне службе.

Они се не могу отпустити из државне службе без пресуде редовних судова и не могу се преместити у друга звања без писменог пристанка.

Црквене власти суде свештеницима за кривице учињене у свештеничким дужностима, изузимајући оне кривице, које се казне по кривичном закону.

Жалбе против злоупотреба црквених власти, без обзира на веру подносе се министру црквених послова.

Свештена лица у погледу грађанских односа и имања су потчињена земаљским законима.

Сваки Србин дужан је да служи у војсци. Војницима под заставом суде за њихова кривична дела војни судови, по одредбама војно-судских закона.

Нико не може добити државну службу а да претходно није служио војску или је од војне службе ослобођен.

Предлог да се у Уставу нешто измени, допуни или протумачи може учинити краљ или Народна скупштина.⁸

Од радикалног програма за промену Устава је овим уставом из 1888.године остварено следеће:

Устав из 1888.године је увео самоуправу, која је требала да ублажи централизам и да се одређен део послова пребаца на органе изабране од стране народа.

Самоуправа је уведена у окрузима и општинама.

Општински самоуправни органи су били: општински суд, општински одбор и општински збор.

Устав предвиђа пуну судијску независност и непокретност као јемство законитости у земљи.

Уставом је предвиђено да скупштина буде једнодомна, као што је предвиђено било програмом Радикалне странке за промену Устава.

Народна скупштина има право пуне законодавне иницијативе и пуно буџетско право.

Гарантована је слобода штампе, лична и имовна безбедност и низ грађанских права. За слободу штампе су се залагали представници све три странке у уставотворном одбору. Забрана новина била је предвиђена у три случаја: за увреду краља или члана краљевског дома, за увреду страних владара и њихових домова и за позив грађана да устају на оруђе.

⁸ Н.Ранђеловић, М.Тодоровић-Крстић, Одабрани извори из државноправне историје југословенских народа, Београд, 2009.

Одредбе о уставним правима грађана у Уставу из 1888.године су опширније описане него у Намесничком уставу, где нису постојале санкције за њихову повреду. Обезбеђена су права грађана као личности и заштита њихове слободе од самовоље органа државне власти.

Укинута је смртна казна за политичке кривце и забрањен је притвор без писменог решења. Око укидања смртне казне за политичке кривце избила је дуга расправа у уставотворном одбору. Радикали су се залагали за укидање смртне казне, а у томе су их подржали и припадници других странака. Краљ Милан је био за смртну казну за политичке кривце и њено укидање је назвао глорификацијом Тимочке буне. Одбор је предложио, а Велика народна скупштина је изгласала одредбу о укидању смртне казне за чисто политичке кривце, осим за извршење или покушај атентата на краља и чланове краљевског дома, или у случајевима где је уз политичку кривицу учињено још неко кривично дело кажњиво смрћу, као и за кривце који се по војном казненом закону кажњавају смрћу.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Седамдесете године 19 века значајне су због доминације револуционарне социјалистичке струје на челу са Светозаром Марковићем. Социјалисти су свој програм темељили на народном благостању, а то је било оствариво кроз уништење бирократског система и његову замену самоуправним системом.

Један део сарадника око Светозара Марковића оформиће језгро Радикалне странке.

Оснивачи Радикалне странке били су сарадници и истомишљеници Светозара Марковића и то: Никола Пашић, Петар Велимировић, Пера Тодоровић и Лазар Пача.

Осамдесете године 19. века обележила је борба радикала против апсолутне власти краља и Напредне странке, која је била уз краља, и борба за боље уставно уређење државе.

Радикална странка се у почетку борила за интересе народа и на тај начин је уз себе имала широке народне масе као своје присталице.

За разлику од других странака које су тражиле већа грађанска права и слободе, судску независност и сл., Радикална странка је тражила пуну народну самоуправу.

Признавали су монарха и династију само уз ограничење њихових овлашћења.

И сама Тимочка буна била је судар две идеје: бирократског и сељачког схватања о држави.

Сељаци су били против чиновника.

Радикали су убеђивали сељаке да је држава могућа без бирократије тј. без чиновника које поставља краљ.

С обзиром да је по радикалном нацрту устава држава подељена на срезове, а срезови би водили и локалне и државне, јавне послове, онда чиновнике не би постављао краљ својим указом већ би их бирала народна среска скупштина.

Чиновник онда не би био господар него слуга народа, који би га поставио и збацио.

Иако су многи писци узрок Тимочке буне тражили у економској ситуацији у којој је држава била тада - чињенице говоре супротно.

После турских ратова народ је био осиромашен, међутим за време напредњака дошло је до склапања новог трговинског уговора са Аустријом. Тај уговор дао је олакшице за извоз аграрних производа наших сељака. Такође грађење железнице помоћу страног капитала унело је новац у земљу.

Зато можемо рећи да је буна изазвана политичким амбијентом.

Повод за буну било је разоружање народне војске.

Напредњачка влада је одлучила да војску треба наоружати новим пушкама. А војни министар је наредио да се од народне војске покупе старе пушке али да им се не дају нове. То скупо, модерно оружје се морало чувати у војним магацинима.

Радикали су то разоружавање народне војске доживели као припрему државног удара. Државни удар би тешко био изводљив јер је народна војска била многобројнија у односу на стајаћу војску. Ако би се народној војсци одузело оружје, краљ Милан би лако могао да изврши државни удар.

Никола Пашић је чланком у **Самоуправи** позвао народ да не предаје оружје.

Радикали су искористили Тимочку буну за естабилизирање своје странке, које се огледа у поклапању интереса странке са интересима широких народних маса.

Иако су се по избијању буне у источној Србији чланови главног одбора Радикалне странке, Никола Пашић и Пера Тодоровић састали и одлучили да радикални прваци оду у народ и стану на чело буне, до тога није дошло. План је био да Пашић оде у Зајечар, Таушановић у Алексинац, Милошевић у Пирот, а Тодоровић у Рудник.

Коста Таушановић и Раша Милошевић су остали у Београду да би пратили развој ситуације јер су сматрали да влада преувеличава ситуацију. Пера Тодоровић је тек дошао са операције из Беча и није имао довољно снаге да дође до Рудника.

Тако да можемо рећи да је и неодлучност радикалних првака довела до неуспеха Тимочке буне.

Тимочка буна била је провера доследности народне Радикалне странке у остваривању њихових изворних начела и идеја.

Србија је изграђивана као монархија али је требало да сачува демократске традиције народних самоуправа и да изгради јаку државу.

Владари су лични режим оправдавали потребом за изградњом јаке државне власти, а народ је захтевао уставност, парламентаризам, грађанске слободе и самоуправу.

Уставом из 1888.године Србија постаје грађанска, уставна и парламентарна монархија.

Тај устав је био компромис између радикала и краља Милана. Краљ је постао свестан да су радикали најача странка у земљи и да без њих не може да изврши никакву уставну промену, а Радикална странка после Тимочке буне није била више сељачка странка већ постаје буржоска и склонија је договору због учешћа у власти.

Као што је познато, у почетку су њени чланови били сиромашни сељаци, ситни трговци и занатлије, а временом улазе и богатији сељаци и богати трговци. Највернији пропагатори програма странке су били учитељи и попови. Радикална странка је једина странка која је

имала жене међу својим члановима, у чему се види утицај политичких ставова Светозара Марковића.

Устав из 1888.године дело је дуготрајне борбе радикала и у њега су уграђени неки програмски циљеви Радикалне странке, а међу њима и извесна локална самоуправа. Постојећи бирократски систем није доследно замењен самоуправом. Радикали су у основи прихватили стајаћу војску и цензус.

Састав Радикалне странке се почео мењати њеним доласком на власт.

После доношења Устава из 1888.године и абдикиције краља Милана формиран је чист радикалски кабинет и Радикална странка је била на власти више од 4 године.

После доласка на власт, Радикална странка све мање бива сељачка и сиротињска странка и у њој почињу да преовлађују грађански и имућни елементи.

Са аспекта савременог права али посматрајући и друштвено политичке прилике 19.века - тј. на истоку - апсолутну монархију у Русији и на западу - парламентарну монархију у Енглеској можемо рећи да је за сељачку Србију - Устав из 1888.године био прилично напредан и демократски.

ЛИТЕРАТУРА

Бартуловић Жељко, Ранђеловић Небојша - Основи уставне историје југословенских народа, Ниш, 2012.

Ђорђевић Р. Мирослав - Уставни развитак Србије у XIX веку, Лесковац, 1970.

Живановић Живан - Политичка историја Србије у другој половини 19 века

Јовановић Слободан - Влада Милана Обреновића, Београд, 1990.

Кркљуш Љубомирка - Правна историја српског народа, Београд, 2009.

Крестић Василије, Љушић Радомир - Програми и статuti српских политичких странака, Београд, 1991.

Сфорца Карло - Никола Пашић и уједињење Југословена - ратне и дипломатске успомене, Београд, 1937.

Перовић Латинка - Српски социјалисти 19.века - прилог историје социјалистичке мисли, Београд, 1995.

Продановић Јаша - Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936.

Продановић Јаша - Историја политичких странака, Београд, 1947.

Ранђеловић Небојша - Историја права II - основи српске историје права, Ниш, 2008.

Ранђеловић Небојша, Тодоровић-Крстић Миљана - Одабрани извори из државноправне историје југословенских народа, Београд, 2009.